

Список використаних джерел

1. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. Космогонічні українські народні погляди та вірування / Булашев Г. – К. : Довіра, 1992. – 414 с.
2. Віват Г. Художні особливості та провідні мотиви поетичної творчості Василя Стуса / Віват Г. – Одеса : “Студія “Негоціант”, 2003. - 175 с.
3. Войтович В. Українська міфологія / Войтович В. – К. : Либідь, 2002. – 664 с.
4. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу / Іларіон, митрополит. – К. : Обереги, 1992. – 424 с.
5. Кутнякова Г. Народнопоетична символіка поезій Л. Боровиковського і В. Стуса [Електронний ресурс] / Кутнякова Г. – Режим доступу: www.stus.kiev.ua/stusoznavstvo.htm
6. Мифы народов мира: Энциклопедия: В 2-х т. / [гл. редактор С. А. Токарев]. – М. : Рос. энциклопедия, 1997. – Т. 1. – 1997. - 671 с.
7. Петров В. Український фольклор / Петров В. // Берегиня. – 1996. - № 1-2. – С. 113-120.
8. Стус В. Дорога болю : Поезії / Стус В. ; [упоряд. та післямова М. Х. Коцюбинської]. – К. : Рад. письменник, 1990. - 222 с.
9. Стус В. Палімпсест : Вибране / Стус В. - К. : Факт, 2006. - 432 с.
10. Стус В. Твори [Електронний ресурс] : У 6 т., 9 кн. / Стус В. – Львів : Просвіта, 1994-1999. – Т. 3, кн. 1: Палімпсести. - 1999. - 486с. – Режим доступу: <http://stus.kiev.ua/texts.htm>
11. Українські замовляння / [упоряд. М. Москаленка, авт. передм. М. Новикова]. – К. : Дніпро, 1993. – 309 с.

Анотація. Статтю присвячено аналізу особливостей функціонування у поетичних текстах В. Стуса образів птахів. У студії здійснено спробу визначити міфологічну базу орнітологічних образів та їх трансформацію у фольклорі, а також з'ясовано міфологічну мотивацію метафор, компонентами яких є образи птахів.

Ключові слова: образ птаха, орнітологічний код, міфологічна мотивація, метафорична модель.

Summary. The article is dedicated to analysis of the functioning of the birds images in a poetry by V. Stus. The author strives to define the mythological base of ornithological images and their transformation in folk-lore in this article; the mythological motivation of metaphors with the images of birds as components of metaphors is found out.

Key words: image of bird, ornithological code, mythological motivation, metaphorical model.

УДК 81+808.2

САХАРОВА О.В.

ЖАНР “СПОВІДЬ” ЯК СОЦІАЛЬНО–КОМУНІКАТИВНА ТА ПСИХОЛІНГВІСТИЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Увага сучасних лінгвістичних студій до проблем функціонування мови зумовила активний інтерес до людини, що говорить. Незважаючи на тривалу історію питання про необхідність вивчати не лише абстрактну систему мови, але й процеси її породження та сприймання людиною, активізація таких досліджень припадає на другу половину ХХ – початок ХХІ століть. Залежно від аспектів дослідження реалізації комунікативної здатності людини (людей) у мовознавстві сформувалися окремі науки, що вивчають цей складний феномен людського існування та співіснування: теорія мовної особистості, комунікативна лінгвістика, психолінгвістика, соціолінгвістика тощо [1], [2], [6].

Порушена в працях Г. І. Богіна та Ю. М. Караулова теорія мовної особистості зумовлює пріоритетні напрями мовознавчих студій, що вивчають людину, що говорить, з точки зору психолінгвістичної, соціолінгвістичної, соціологічної теорій, з позицій етнокультурної лінгвістики [5]. Найпоширенішою видається психолінгвістична інтерпретація мовної особистості, що виходить як із відомих психологічних концепцій (теорія Е.Берна), так і створює власні концепції [9].

Особливістю вияву мовної особистості визначаються мовні засоби, мовленнєві стратегії та тактики, що свідомо чи несвідомо обираються нею в процесі комунікативної взаємодії. Довід реконструкції психологічних та психічних станів людини через її мовлення є відомим у психотерапії [4]. Вивчення закономірностей використання мовних засобів та мовленнєвих жанрів певними типами особистостей у певному стані значно розширює в свою чергу уявлення про функціональну диференціацію мови. Суб'єктивна трансформація вербальних засобів коригує, змінює також і палітру мовленнєвих жанрів. Як зазначає К. Ф. Седов, мовна свідомість індивідуума відображає накопичені протягом всього життя соціально-психологічні враження. А кожна соціальна взаємодія між людьми, кожний комунікативний акт – явище таке ж унікальне, як і неповторною є кожна мовна особистість [7, 16].

Проте опис використання конкретних вербальних засобів, а також мовленнєвих жанрів у певних комунікативних ситуаціях залишається досі на периферії, що зумовлює необхідність таких досліджень.

Мета статті полягає в аналізі мовленнєвого жанру сповіді, що використовується різними мовними особистостями в різних площинах вербальної інтеракції.

Завданнями є: 1) фіксація комунікативної ситуації, в якій мовець апелює до жанру сповіді; 2) аналіз комунікативних стратегій та тактик у використанні жанру; 3) психолінгвістична та соціальна характеристика мовних особистостей, що використовують жанр сповіді.

Матеріалом аналізу та опису комунікативної взаємодії слугували п'єси Я. Стельмаха. Драматичний текст може розглядатися з різних позицій. З одного боку, він є художнім завершеним твором, де виявляється цілісність і зв'язність, де ситуації спілкування, створені автором, підпорядковані художній, екзистенційній ідеї, де може бути окреслено кілька рівнів комунікативного минулого, визначену проекцію комунікативного майбутнього, а комунікативні автор і адресат постають персонажами п'єси, художніми образами. З іншого боку, події, описані в драматичному творі, відображають реальні (або символічні) дії вербальної інтеракції між людьми, що практично ідентифікується з безпосереднім спілкуванням.

Принцип аналізу жанру сповіді здійснюється за критеріями, запропонованими Т.В.Шмельовою [9].

Відтворення жанру сповіді знаходиться в площині особистісно-орієнтованого дискурсу, в якому, згідно з концепцією В.І.Карасіка, особлива увага приділяється внутрішнім проблемам, переживанням, планам учасників комунікації, внаслідок чого інформативний аспект спілкування стає менш суттєвим. На думку В. І. Карасіка, в ньому беруть участь співрозмовники, добре відомі один одному, які прагнуть відкрити свій внутрішній світ [5, 232].

Проте прагнення відкрити свій внутрішній світ, згідно з побутовим уявленням, здійснюється частіше по відношенню до незнайомого співрозмовника.

Наші спостереження свідчать, що перехід до жанру сповіді можливий в різних комунікативних ситуаціях по відношенню як до знайомого співрозмовника (зокрема родича), так і до незнайомого.

У спілкуванні мами з дочкою, яке може кваліфікуватися як жанри “відверта розмова” / “переконання”, героїня переходить на жанр “сповідь” у неоднозначних ситуаціях:

(1) Лідія Андріївна. А тобі потрібно твого віку? Чи кого? <...> Юрко твій тобі потрібен – разом босоніж по калюжах хлюпати? У цьому, по-твоєму, найвище щастя?

Таня. А в чому, мамо?

Пауза

Лідія Андріївна. Так, у твої роки в цьому. Але ж перед тобою ціле життя. І теплих калюж у ньому буде меншати. З роками вони випаровуються, і залишається що? Дорога. У вибоїнах і рівчаках. Мине всього кілька років, і ти переконаєшся сама. Мені пощастило – я зустріла твого тата, а кого зустрінеш ти? Що за людина, як він до тебе ставитиметься? Сама, в чужому місті...

Таня. Ти ж збиралася сюди переїздити [8, 215].

Мама, реалізуючи жанр переконання, вдається до низки різних мовленнєвих актів: приниження, зневаги, що містять експресивні питальні конструкції та яскраву метафору (*разом босоніж по калюжах хлюпати*). Комунікативний хід доньки, що складається з “вічного питання” (*в чому щастя?*) перериває та змінює стратегію спілкування. Невід’ємний компонент розмови – *пауза* – насичений різними смислами та є логічним переходом до наступних міркувань. Принципово змінюється стратегія: від питань агресивних, нищівних по відношенню до сенсу буття юної дівчини мати переходить на осмислення життєвого шляху, на тривогу за майбутнє дитини. Семантичним стрижнем мати мовлення стає розвиток метафори, висловленої в момент агресії, що набуває філософського значення (*теплих калюж ... буде меншати. З роками вони випаровуються, і залишається що? Дорога. У вибоїнах і рівчаках*). Посилюють ефект несподіваної мудрості використання парцельованих конструкцій.

Проте увага дівчини концентрується не на міркуваннях матері про життя, а на її планах переїхати до столиці. Одразу тема можливого нареченого зникає.

Лідія Андріївна. А коли ще те буде! Та й чи буде? Наш будинок... Хто його купить? А прописка? Так, твій тато був, звичайно, хороша людина – то й що? Що він залишив після себе, що в нього було, крім того, що він хороша людина?

Таня. Мамо...

Лідія Андріївна. От він прожив життя. І що? А в нього не було жодного такого дня, котрий оці (жест) сприймають як належне. Чому? Що він гірший? <...> Так, він гірший, тому що він був чесною людиною.

Таня. Ти так ніколи не говорила.

Лідія Андріївна. Не говорила, так, бо і я думала: те, як ми живемо, правильно. І слід цим пишатися. Чим? Ти думаєш, розчаруватися можна лише в коханні? У недобудованому куточку для двох? У роботі, що про неї через тридцять років і чути несила? І день у день те саме й те саме – хоч ти лусни, хоч з вікна, так у нашому місті й будинку достатньої височини не знайдеш [8, 215-216].

Типовим для реальності спілкування фіксуємо постійні перестрибування з теми на тему, які об'єднані спільною екзистенційною проблемою – матеріальною (можливий продаж будинку, переїзд матері) та ідеальною (спосіб життя скромної сім'ї). Патетична сповідь матері щодо сенсу буття стосується спочатку покійного чоловіка /батька (*Що він залишив після себе, що в нього було, крім того, що він хороша людина?*), а потім і власного життя (*я думала: те, як ми живемо, правильно. І слід цим пишатися*). Але перегляд свого існування можливий лише за умов певного поштовху, яким стали події, описані на початку драми, спілкування з успішним, розкутим столичним фраером. Сам факт відвертої розмови з переглядом життєвих позицій виникає як внутрішня відповідь на нові враження. Пропозиція, яка визріває в героїні, штучна, і Лідія Андріївна сама це відчуває. Жінка полемізує сама з собою, вдається то до глибокого аналізу життя (*Ти думаєш, розчаруватися можна лише в коханні? У недобудованому куточку для двох?*), то до прямої турботи за дитину (*.. кого зустрінеш ти? Що за людина, як він до тебе ставитиметься?*), то до елементарної примітивної заздрості та агресії (*Що він гірший?*), то до відчаю (*хоч з вікна, так у нашому місті й будинку достатньої височини не знайдеш*). Відхід від безпосередньої комунікативної мети – переконати доньку вийти заміж за Бориса – зумовлений складністю комунікативного теперішнього (подійним змістом), що перекреслює комунікативне минуле та ставить під сумнів комунікативне майбутнє. Єдиним містком між нещодавніми планами, ідеалами та новою реальністю постає ефемерна перспектива одруження Тетяни. Сповідь у цьому випадку виступає тою екзистенційною константою, що зумовлює порозуміння, можливо, примирення, пояснює певні неадекватні сторони комунікативної поведінки.

Відтворення власного минулого у формі сповіді є типовою ознакою розмови з незнайомою або малознайомою людиною. Така сповідь містить інформативну частину (що іноді представляє стиль життя певного соціуму в певну епоху), емоційне відтворення фактів, що зумовлює якесь філософське узагальнення, та певну перспективу на майбутнє:

(2) Тоня. В дитинстві я вірила у щастя. Щастя – це коли в тебе є така лялька, як в сусідської Нінки. Ми, кілька сімей, жили у величезній комуналці з напівтемною кухнею, – там стояло безліч столиків, сичали жаровні, бризкали виварки, – із запахом білизни, мила, смаженої картоплі. Досі страшенно люблю смажену картоплю – мені завжди діставалось її менше, ніж хотілося... Мої однокласники дражнили мене, бо я ходила в одному платтячку. І я дивилася з вікна, як хлопці грають у коци... У мами з вітчимом з'явився мій братик, і їм було не до мене. І мені здавалось – нікому в світі я вже не буду потрібна... [8, с.139].

Спроба дати визначення найзагадковішому феномену людства через дитячі відчуття та образи зумовлює встановлення системи гештальтів, що детально відображають атмосферу формування почуття, що вербалізується через самоприниження (*мені завжди діставалось її менше; однокласники дражнили мене, бо я ходила в одному платтячку*). У відтворенні предмету спогадів переважають динамічні предикати (*сичали, бризкали, грають*), тональність розмови про минуле передається через предикати сприйняття (*дивилася, здавалось*). Своєрідна сповідь утворює інтержанр, бо виникає в процесі комунікативної ситуації, що є прелюдією до серйозних стосунків.

Апеляція до минулого, до опису життєвих випробувань, через які проходить мовець, притаманні невимушеній розмові, набувають маніпулятивних стратегій в ситуаціях впливу:

(3) Друг. А я змушений був після восьмого класу подаватись у якийсь дурний технікум, тому що батечко від нас дременує, а там давали стипендію, тоді зубами прогризатись в інститут, в аспірантуру... Сидіти в помийці нікому не хочеться. А у нього все – ось на долоні! Чому, за яким правом, я тебе питаю? [8, с. 148].

Звернення до біографічних фактів у тональності бідкання зумовлене прагненням мовця протиставити свій життєвий шлях проблемам друга, якому не доводиться особливо “зубами

прогризатись”, що, на думку персонажа п’єси, має вигідніше виставити саме його. Глибинна образа на всіх, кому в житті більше пощастило, кому “з дитинства все було дозволено” і все було “на долоні”, вербалізується в риторичних питаннях (Чому, за яким правом..?). Ретроспекція, що представлена через предикати активної дії (дремнув, давали, прогризатись) з негативним забарвленням, виступає елементом жанру осуду, переконання. Агресія у відображенні різних життєвих шляхів формує негативну модальність, через яку репрезентується уразлива, ущерблена мовна особистість. К. Ф. Седов розглядає такі мовленнєві стратегії та тактики як репрезентанти агресивно-маніпулятивного типу [7]. На нашу думку, представлений персонаж належить до такого типу мовної особистості, частиною мовлення якої й виступає негативне представлення власного минулого.

Перехід на жанр “сповідь” може мати ігровий характер, стати частиною мовленнєвої стратегії розіграшу. В процесі зіткнення різних моральних та інтелектуальних світів провінційної жінки, простодушної, обмеженої та “правильної”, з одного боку, та вільної й цинічної особистості, з іншого, виникає нестандартна комунікативна ситуація.

(4) Лідія Андріївна. ... Навіщо ви з усього знущаетесь, усіх синаєте, зачіпаете?

Комунікативний автор налаштований на жанр з’ясування стосунків, проте її візаві перетворює спілкування на фарс.

Сергій. Ех, Лідіє Андріївно, я по-своєму нещасна людина.

Лідія Андріївна. Ви?!

Сергій. Вас це дивує? Ех, Лідіє Андріївно, адже я також ріс у хорошій родині. У порядній, як говорилося в недалекому минулому. Батьки за мною душі не чули. На ніч казки читали – курочка ряба була моїм улюбленим літературним образом. А вечорами, коли я засинав із пальцем, намазаним гірчицею, в роті, вони схилялись над моїм ліжечком і ронили сльози розчуження. Вони прищеплювали мені художній смак, і після занять я кілька років плентався до музичної школи. Ви любите музику?

Лідія Андріївна (напоготові, очікуючи пастку) Так [8, 189].

Комунікативний автор (Сергій) грає наївністю адресата, схиляючи його до співчуття, переходячи на комунікативний жанр, що іронічно поєднує елементи сповіді, відвертої розмови. Він апелює до стереотипів, зрозумілих співрозмовниці, проте вживає їх не серйозно. Реалізуючи основний принцип комічного – ефект оманливого очікування, мовець-гравець перебиває власну розповідь несподіваним питанням. У мовленні Лідії Андріївни переважають питальні конструкції, апелювання до совісті, а періодично – розпач.

Сергій. А мене від неї вернуло. Ну, тепер уже ні. Почуття відрази помалу зникає... Я пристойно скінчив школу, вступив до інституту. Мною навіть пишались. А тоді робота. Лідіє Андріївно, і всі дні – мов стовпчики вздовж дороги: знай собі миготять... А ви, напевне, чекаєте від мене якогось сумного епізоду, що в корені змінив би моє уявлення про життя? Повчального випадку, що навіки вразив би мою чутливу душу? А його не буде. Не буде – і край. Не було. Просто якось вранці я прокинувся і подумав: ну й що? Який сенс жити так? Де він, цей сенс? Навіщо? І що далі? (Засміявся). І все. Пах-х – і все. Зі старої роботи – в один день. Від батьків... От з батьками, правда, було складніше... [8, 189].

Таким чином, жанр сповіді є переважно фрагментом інших жанрів, таких як відверта розмова, переконання, маніпуляція, гра. Перехід на елементи цього жанру зумовлені переважно психологічним станом розпачі, невпевненості або агресії. Апеляція до комунікативного минулого не завжди прогнозує комунікативне майбутнє, може враховувати або не враховувати концепцію адресата, виступає переважно як потреба комунікативного автора в осмисленні власного життя. Характер використання цього жанру віддзеркалює певні психологічні ознаки мовної особистості: невпевненість, вразливість (комунікативна ситуація 1), цілісність характеру зі здатністю аналізувати причинно-наслідкові аспекти явища (комунікативна ситуація 2), агресивність і заздрісність (комунікативна ситуація 3), схильність до гри та маніпулювання (комунікативна ситуація 4).

Список використаних джерел

1. Ажеж К. Человек говорящий: Вклад лингвистики в гуманитарные науки: Пер. с фр. / К. Ажеж. – М.: Научная мысль, 2003. – 304с.
2. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Н.Д. Арутюнова. – М.: Научная мысль, 1998. – 896с.
3. Дементьев В.В. Фатические и информативные коммуникативные замыслы и коммуникативные интенции: проблемы коммуникативной компетенции и типологии речевых жанров / В.В. Дементьев // Жанры речи. Вып. 1 – Саратов, 1997. – С.34-44.
4. Калина Н.Ф., Варфоломеева О.В. Речевое общение в психотерапии / Н.Ф. Калина, О.В. Варфоломеева. – Симферополь, 1996. – 57с.

5. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – Волгоград: Перемена, 2004. – 390 с.
6. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – М. : Научная мысль, 1987. – 264с.
7. Седов К.Ф. О жанровой природе дискурсивного мышления языковой личности / К.Ф. Седов // Жанры речи: Сборник научных статей. – Саратов, 1999. – С.13-26.
8. Стельмах Я.М. Провінціалки: П'єси / Я.М. Стельмах. – К.: Мистецтво, 1991. – 268с.
9. Шмелева Т.В. Модель речевого жанра / Т.В.Шмелева// Жанры речи. Вып. 1. – Саратов, 1997. – С.88-98.

Анотація. У статті розглядається функціонування жанру сповіді в різних комунікативних ситуаціях; аналізується використання мовленнєвих стратегій, вербальних засобів, їх зв'язок з іншими мовленнєвими жанрами як вияв мовної особистості. Матеріалом дослідження слугували тексти п'єс Я.Стельмаха, в яких відтворюється процес комунікації та репрезентуються мовні особистості.

Ключові слова: мовна особистість, мовленнєвий жанр, комунікативні стратегії.

Summary. The article describes the functioning of confession genre in different communicative situations. Speech strategies, verbal means and their relation to other genres of speech as a manifestation of language personality are analyzed. The research was conducted on the material of Ya. Stelmakh's plays, in which a process of communication and language personality are embodied.

Keywords: linguistic personality, speech genres, communicative strategies.

УДК 811.373.7'161.2

Свердан Т.П., Ткач В.І.

МІСЦЕ ЗООФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У НАЦІОНАЛЬНО-МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ УКРАЇНЦІВ

Звернення до проблем національного самоусвідомлення й самовираження спрямовує дослідників на пошуки нових підходів до розгляду і вивчення мови як носія народного духу. Зокрема, актуальними є студії, пов'язані з вивченням мовної картини світу, тобто описом мови як відображення картини світу. І це неспроста, адже картина світу – це цілісний образ світу, формування якого зумовлене історико-культурними реаліями певного етносу і який визначає специфічний спосіб сприйняття довкілля.

Найбільш виразними в плані нагромадження й передавання не лише раціональної, а й емоційної етнокультурної інформації про дійсність є фразеологізми.

Фразеологічні одиниці у кожній конкретній мові називають найбільш важливі для представника певного етносу фрагменти світу, при цьому те, що актуально для одного народу, може бути абсолютно не значимим для іншого. Саме тому фразеологія посідає одне з чільних місць у національно-мовній картині світу, і її вивчення вкрай необхідне для повного уявлення про світоглядні пріоритети того чи іншого народу, його побут, характер, важливість/неважливість історико-культурних подій тощо.

Особливо плідним для власне лінгвокультурологічних досліджень видається аналіз різноманітних лексичних шарів та лексико-тематичних груп, серед яких значний інтерес привертають до себе назви реалій фауни, що містять багато відомостей про самовизначення українців.

Цікавими в зазначеному аспекті є фразеологічні одиниці з компонентами-фауноназвами, оскільки самі фауноназви як носії символічного значення, зародженого почасти ще в тотемістичних уявленнях, – вагомий складник національно-мовної картини світу українців.

Дослідженню символічного значення тварин присвячені праці Г.Булашева, В.Войтовича, В.Давидюка, І.Огієнка та ін. Вивчення фауноназв як компонентів фразеологічних одиниць загалом висвітлене у студіях З.Василько, І.Голубовської, ін. науковців.

Мета і завдання нашого пошуку – встановити реалізацію символічних значень фауноназв у складі фразеологічних одиниць й окреслити семантичний спектр фразеологізмів, значення яких мотивоване саме символізацією тієї чи іншої фауноназви. Така мета не випадкова, оскільки